بسم الله الرحمن الرحیم

به نام خدا

مدارس علمی در قرون اسلامی و تاثیر آن بر پیشرفت‌های علمی مسلمانان

دانشجو: یاشار ابری

چکیده

در زمان جنگ بنی امیه و بنی عباس امام صادق علیه السلام از فرصت پیش‌آمده استفاده کرده و به تاسیس مدارس، دانشگاه‌ها، کتابخانه‌ها، کتابت و پرورش شاگردان ممتاز پرداختند. مذهب شیعه اثنی عشری بخش قابل توجهی از معارف و روایات خود را مدیون وی است. برخی از مناظرات و احادیث مفصل ایشان به شکل کتاب‌هایی مجزا جمع‌آوری شده‌اند. امام صادق علیه السلام ضمن مبارزه با اندیشه‌های انحرافی مثل منع نوشتن احادیث به کتابت و قلم مثل سایر پدران‌شان تاکید داشتند. رفتار حضرت نیز از انفاق و بخشش‌های سخاوتمندانه تا رعایت احترام و ادب حتی در مقابل منکران وجود خدا و مقام رسول خدا صلوات الله علیه و آله، مدرسه‌ای عملی یاد دادن اخلاق برای پیروانشان بود. علومی که در نزد شیعیان محفوظ مانده‌است حاصل زحمات ایشان و محبین اهل ولا بوده است.

واژگان کلیدی: کتابت در دوران پس از پیامبر(صلی الله علیه و آله و سلم)، شاگردان امام صادق (علیه السلام)، پیشرفت‌های علمی مسلمانان.

مقدمه

در عصر امام صادق علیه السلام زمان مناسبی برای انتشار علوم و احادیث رسیده از رسول خدا صلوات الله علیه و آله بود؛ چرا که دو دشمن اهل بیت علیهم السلام یعنی بنی امیه و بنی عباس در حال جنگ با یکدیگر بودند و فشار و اختناق بر شیعه که همیشه از ترس حاکمان به طور پنهانی سعی در حفظ گنجینه‌های علمی خود داشت کاسته شد.

امام صادق علیه السلام با بهره گیری از این فرصت در انتشار علوم و پرورش شاگردانی کوشیدند که نتیجه آن اضافه شدن برگ‌های زرینی به تاریخ پیشرفت‌های علمی مسلمانان شد. هم اکنون نیز روایات زیادی در زمینه اخلاقی، کلامی، علمی، فقهی و تفسیر اصیل قرآن مدیون آن حضرت هستند.

در آن زمان در هر مسجد، خانه و یا هر مکان سرباز یا سرپوشیده‌ای که امام صادق علیه السلام حضور داشت و عطر علوم و معارف را برای حاضران می‌گستراندند، همانجا در حقیقت یک مدرسه علمی بود.

فعالیت‌های علمی امام صادق (علیه السلام)

همانطور که اشاره شد در دوران امامت امام صادق (علیه السلام) به دلیل ضعف حکومت اموی، آزادی اظهار عقیده بیشتر شد و مباحثه‌های علمی فراوانی در زمینه‌های گوناگون صورت گرفت. این آزادی بیان برای کمتر امامی از امامان دوازده‌گانه شیعه ممکن بود و باعث شد تا حتی شاگردان حضرت نیز آزادانه در بحث‌های علمی نقش داشته باشند.

در چنین فضایی مردم از دانش‌های فراوان و روایات مختلف امام صادق علیه السلام در زمینه‌های متنوع کلام، اخلاق، فقه و... بهره جسته و نقل می‌کردند. به عنوان فقط یک مثال حسن بن علی وشا گفته که ۹۰۰ نفر را در مسجد کوفه مشغول نقل حدیث از امام صادق علیه السلام دیده است.

نقش امام صادق (علیه السلام) در مذهب جعفری یا همان شیعه اثنی عشری

از امام صادق علیه السلام روایات زیادی هم در اصول و هم در فروع دین نقل شده است. همچنین تعداد راویان آن حضرت زیاد و اربلی آن را ۴۰۰۰ نفر گفته است. سخنان امام صادق علیه السلام پس از خاتم الانبیا صلوات اللّٰه علیه و آله و پس از امیرالمؤمنین علیه السلام بیشترین میزان رجوع را برای بهره مندی و حل اختلاف نظرها داشته اند.

همین کثرت این روایات کلامی و فقهی سرشار از معارف امام جعفر صادق علیه السلام موجب شده است تا مذهب شیعه دوازده امامی را شیعه جعفری نیز بنامند.

مناظره‌های امام صادق (علیه السلام) یا شاگردانشان به نمایندگی از ایشان

در احادیث شیعه گفتگوها و مناظراتی بین امام صادق علیه السلام و معتقدان به مذاهب دیگر و حتی منکران وجود خدا نقل شده است که علاوه بر دانش ایشان، نشانگر اخلاق و ظرفیت بالای ایشان در مواجه با این افراد بوده است.

همچنین در برخی مناظره‌ها شاگردان حضرت در حضور وی به نمایندگی از او به مناظره پرداخته‌اند. به عنوان مثال امام صادق علیه السلام از هشام بن سلام خواستند تا در زمینه کلام با عالمی از اهل شام مناظره کند.

یک فرد دیگر نیز که قصد مناظره با امام صادق علیه السلام را داشت، حضرت خواستند تا ابتدا با شاگردان وی مناظره کند و در صورت غالب شدن با خود ایشان مناظره کند. آن فرد در زمینه فقه با زراره، در زمینه قرآن حمران بن اعین، در زمینه ادبیات عربی با ابان بن تلغب و در کلام با مومن الطاق و هشام بن سالم مناظره کرد و مغلوب گشت.

کتاب الحتجاج نوشته احمد بن علی طبرسی مجموعه‌ای از مناظرات امام صادق علیه السلام را گردآوری کرده است که برای مطالعه مفید است.

کتاب توحید مفضل، حدیثی مفصل از علوم

این کتاب حدیثی طولانی از امام صادق علیه السلام با موضوعات آفرینش جهان، خلقت انسان و شگفتی‌ها، حکمت‌ها و خداشناسی است.

مشهور است که این کتاب را مُفَضَّل بن عُمَر جُعْفی کوفی یکی از اصحاب بزرگ و سرشناس امام صادق علیه السلام به املای او نوشته است.

در همین راستا داستان نوشتن کتاب از زبان مفضل نقل میشود:

> *«یک روز عصر من در مسجد مدینه در کنار قبر مطهر حضرت محمد(صلی الله علیه و آله و سلم) نشسته بودم و در مقام و منزلت آن حضرت فکر می‌کردم که ناگهان ابن ابو العوجاء و یارانش وارد شدند و در کناری نشستند و شروع به صحبت کردند.*
>
> *آنان از حضرت رسول خدا(صلی الله علیه و آله و سلم) به عنوان یک فیلسوف، که با زیرکی فراوان نام خود را در جهان زنده نگه داشت، نام بردند و گفتند، این جهان خدایی ندارد و همه چیز خود به خود به وجود آمده و این جهان همیشه بوده و خواهد بود.*
>
> *من نتوانستم خشم خود را فرو بنشانم و بر سر آنها فریاد زدم و گفتم: ای دشمنان خدا آیا کافر شده‌اید؟! آنان در پاسخ من گفتند: اگر تو از یاران جعفر بن محمد هستی، او این گونه با ما سخن نمی‌گوید.»*

خود همین ماجرا نیز درسی آموزنده از امام صادق علیه السلام دارد که حضرت با کسانی که حتی منکر خداوند و مقام رسول خدا صلوات الله علیه و آله بوده‌اند رفتاری نرم داشتند و به آنها برچسب نمی‌زنند و رفتار تندی از خود بروز نمی‌دادند. در ادامه مفضل چنین ادامه می‌دهد:

> *«من از نزد آنها خارج شدم و به نزد امام صادق(علیه السلام) رفتم و ماجرا را برای آن حضرت تعریف کردم. آن حضرت فرمود: فردا صبح به نزد من بیا و قلم و کاغذی نیز بیاور تا برای تو از حکمت خداوند متعال در آفرینش جهان سخن بگویم. من هم فردا صبح به نزد آن حضرت رفتم و ایشان نیز طی چهار جلسه حدیثی را فرمودند و من آن را املاء کردم.»*

احادیث مشهور دیگری نیز از آن حضرت مانند حدیث عِنوان بَصری که به تعریف عبودیت و ارائه دستورالعمل‌هایی در زمینه‌های علم و بردباری وجود دارد که در سایر کتب شیعه گردآوری شده است.

اخلاق امام صادق (علیه السلام) مدرسه عملی برای علم اخلاق

در زمینه ویژگی‌های اخلاقی امام صادق علیه السلام از سخاوت در بخشش، علم فراوان، عبادت زیاد و تلاوت قرآن کریم در منابع روایی یاد شده است.

امام صادق علیه السلام در پاسخ به درخواست فقیری ۴۰۰ درهم به او داد و پس از مشاهده سپاسگزاری او، انگشتر خود را که ۱۰٫۰۰۰ درهم می‌ارزید به او بخشید.

در کتاب کافی آمده است که حضرت هر شب مقداری پول، نان و گوشت در کیسه می‌ریختند و به صورت ناشناس و پنهانی به خانه تهی‌دستان شهر برده و میانشان تقسیم می‌کردند.

توصیه حضرت به شاگردان برای مکتوب کردن علم

خاتم الانبیا صلوات اللّٰه علیه و آله از دیرباز فرموده‌اند:« قَيِّدُوا العِلمَ بِالكِتاب: علم را با نوشتن در بند بکشید»[1]

ولی پس از رحلت ایشان نوشتن احادیث ممنوع شد و حتی عده‌ای از مردم مدت‌ها از نوشتن کراهت داشتند. اما در برابر آن اهل بیت رسول خدا شاگردان، پیروان و اصحاب را به نوشتن تشویق می‌کردند. امام صادق علیه السلام نیز همانند سایر امامان معصوم و طاهر بر نوشتن تاکید می‌ورزیدند.

در زمان امام صادق علیه السلام با این که افرادی شروع به جمع‌آوری احادیث و نوشتن آنها کردند؛ ولی عده‌ای دیگر هنوز دچار شک و تردید بودند. آورده‌اند که ابوحنیفه گفته است که رجال حدیث را دیده و از آنها حدیث فراگرفته است، اما جعفر بن محمد، «صُحُفی» است. (اهل کتاب و کتابت است.) وقتی امام صادق علیه السلام از این موضوع مطلع شده‌اند، حضرت خندیدند و فرمودند: «او راست می گوید. من صحفی هستم. من صحف اجدادم و صحف ابراهیم و موسی را خوانده ام.»

کتابخانه، دانشگاه و کتاب‌ها

امام صادق علیه السلام با تشویق کردن شاگردانشان به کتابت، موجب شدند ۴۰۰ کتاب و رساله در دوره های درس او تألیف شود. همچنین حضرت درباره حفظ کتاب ها و راه اندازی کتابخانه ها تاکید بسیار می‌کردند. همه این موارد سبب شد تا به همت امام جعفر صادق علیه السلام که بزرگ ترین دانشگاه زمان خود را تأسیس کرده بودند، مهم ترین میراث فرهنگی در تاریخ اسلام محفوظ باشد و آیندگان نیز قادر به استفاده باشند.

نتیجه گیری

در حدیثی امام باقر علیه السلام فرمودند:« شَرِّقَا وَ غَرِّبَا فَلاَ تَجِدَانِ عِلْماً صَحِيحاً إِلاَّ شَيْئاً خَرَجَ مِنْ عِنْدِنَا أَهْلَ اَلْبَيْتِ: اگر به شرق و غرب بروید، هرگز دانش درستی را نخواهید یافت، مگر همان چیزی که از ما خاندان صادر شود.»[2] همین حدیث به تنهایی نشانگر نقش کلیدی اهل بیت علیهم السلام در زمینه پیشرفت‌های علمی مسلمانان است.

همان‌طور که پیامبر اکرم صلوات اللّٰه علیه و آله با تفکرات انحرافی و قرون وسطایی به مبارزه پرداختند؛ امام صادق علیه السلام نیز در زمینه زدودن جهل و خرافات و رونق دادن علم و اندیشه تلاش‌های ارزنده‌ای به جای گذاشتند. که نمونه آن تشویق به کتابت و نوشتن است.

همچنین امام صادق علیه السلام نمونه کاملی از آموزگاری است که شاگردانش را به درجه‌ای رسانده است که می‌توانند به نمایندگی از او به مناظره و مباحثه بپردازند. و در کنار آن بر رعایت ادب و اخلاق نیز تاکید دارند. همه این موارد نشان

---

[1] تحف العقول عن آل الرسول علیهم السلام، جلد ۱، صفحه ۳۶ و بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار علیهم السلام، جلد ۷۴، صفحه ۱۳۹

[2] الكافي، جلد ۱، صفحه ۳۹۹ و بصائر الدرجات في فضائل آل محمد علیهم السلام، جلد ۱، صفحه ۱۰ و وسائل الشيعة، ج۲۱، ص۴۷۷ و بحار الأنوار، ج۲، ص۹۲

می‌دهد که امامان معصوم در پیشرفت علمی مسلمانان و حفظ شیعیان بر مسیر رسول خدا صلوات الله علیه و آله که کسب علم است؛ نقشی موثر و دلسوزانه داشته‌اند.

منابع

۱. ابن ابی الحدید. ۱۳۸۷ ه. ق. شرح نهج البلاغه. تحقیق: محمد ابوالفضل ابراهیم. بیروت: داراحیاء التراث العزلی.

۲. مفید، محمد بن محمد، الارشاد فی معرفة حجج الله علی العباد، قم، المؤتمر العالمی لألفیة الشیخ المفید، ۱۳۷۲ش.

۳. شهیدی، سیدجعفر، زندگانی امام صادق جعفر بن محمد(علیه السلام)، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۴ش.

۴. جعفریان، رسول، حیات فکری‌سیاسی امامان شیعه، تهران، علم، چاپ سوم، ۱۳۹۳ش.

۵. نجاشی، احمد بن علی، رجال النجاشی، قم، جماعة المدرسین، ۱۴۱۶ق.

۶. پاکتچی، احمد، «جعفر صادق(علیه السلام)، امام»، تهران، دایرة المعارف بزرگ اسلامی، ج۱۸، مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۸۹ش.

۷. اربلی، علی بن عیسی، کشف الغمة فی معرفة الأئمة، قم، الشریف الرضی، ۱۳۷۹ش.

۸. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، تحقیق علی‌اکبر غفاری و محمد آخوندی، تهران، دار الکتب الإسلامیة، چاپ چهارم، ۱۴۰۷ق.

۹. مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی، بحار الأنوار، بیروت، دار إحیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ق.

۱۰. ابن شهر آشوب، محمد بن علی، مناقب آل ابی طالب، قم، علامه، چاپ اول، ۱۳۷۹ش.

۱۱. حکیمی، محمدرضا. ۱۳۷۷. بعثت، غدیر، عاشورا، مهدی. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.

دانلود کتب حدیثی فارسی اسکن شده

دانلود کتب حدیثی فارسی با فرمت‌های مختلف